

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. JANUÁR-MÁRCIUS

1—3. SZÁM

Az első hun nyelvemlék

(A szeged-nagyszéksósi hun felirat megfejtése)

1934-ben Szeged város határában, Nagyszéksóson, Bálint Imre és Bálint Rozália szőllejében, földmunka alkalmával egy igen érdekes aranycsészét találtak. Ezen leleten kívül, vele együtt egy másik kisebb aranycsésze is előkerült a földből, omphalosrozetttával a közepén. Ezt a második aranycsészét azonban a lelet megtalálói az osztzkodásnál három darabba vágták. Mindakét lelettárgyon halott-hamvasztásból eredő egykorú olvadási nyomok állapíthatók meg. Művelődéstörténeti szempontból való hovatartozásukra nézve már maga ez a temetkezési szokás is irányadó újmutatással szolgál. Ugyanazon hely közelében azonban, néhány esztendővel előbb, 1926-ban, egy szintén halott-hamvasztó-jellegű temetkezőhelyről egy másik aranyelet is napvilágra került. Ez a két régészeti lelet ennél fogva szervesen összefügg egymással. Az 1926-ik évi aranyelet hun eredetére Alföldi András mutatott rá az *Archaeologia Hungarica* IX-ik kötetében megjelenő „Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung (Budapest, 1932)“ c. művében. Ez az 1934-ben, újabban előkerült aranycsésze, régiségtudományi szempontból, közvetlenül ugyanebbe az Alföldi András által körvonalazott művelődéstörténeti rétegbe sorolható. Hitelesen megállapítható tehát, hogy ez esetben is valamely előkelő hun vitéz hamvasztóhelyéről van szó, chronologiaiilag körül-belül a Kr. utáni V-ik századból. Ez a bennünket most már közelebbről érdeklő félgömbalakú aranycsésze egy gyűrűalakban körülfutó talpon áll, melynek befelé eső falán egy apró pontozással felrakott, jó tartásban lévő körirat maradt reánk.

A csésze félgömbalakú fala egyébként három egymásfölötti vízszintes sorban kerek áttörésekkel van tagolva, mely áttöréseket üveggerakással díszítettek. Ez egykori üveggerakás maradványai

a hamvasztó tűz hatása nyomán keletkező apró összeolvadt rögöcskék alakjában, a lelet mellett, előkerültek a földben. Hasonlóalakú ivócsészék analógiáit, csiszolt üvegből, a népvándorlás korának ugyan-ezen szakaszából dél-oroszországi sírokban több helyütt megtaláljuk. Ez a szeged-nagyszéksői ivócsésze tehát, mely valamely előkelő hun személyiség számára aranyból készült, alakjára nézve legközelebről ezekkel a *dél-oroszországi* analógiákkal függ össze.¹

A leletnek régiségtudományi jelentőségéről majd mások más helyütt fognak szólni. Addig is azonban helyénvaló, hogy már most a legnagyobb érdeklődéssel forduljunk ez aranycsésze talpán megőrzött körirat felé, melyet a szerencsés véletlen, a halotthamvasztással járó erős tűz ellenére is, a maga teljes sértetlenségében megőrzött számunkra. E körirat jelentőségét mindenek előtt is azért kell kiemelnünk, mert ez a legelső összefüggő hun nyelvemlék, mely hiteles hun temetkezőhely sírmelléklete gyanánt eddig a tudományban feltűnt, amióta csak a hun nép nevét Európa és Ázsia történetírása emlegeti.

E hun nép ethnikai és nyelvi hovatartozásának e ritka nyelvemlék felbukkanásával ismét időszerűvé vált kérdése ma-holnap kétszázéztendő tudományos irodalmi múltra tekint vissza. A XVIII-ik század második felében J. Deguignes nevéhez fűződik a Khina északi szomszédságában élt hiung-nu nevű törzseknek a keleteurópai *Xoῦνοι, Oῦνοι* nevet viselő népkötelékekkel való azonosítása.² Ez az azonosítási művelet kizárólag a két népnév látszólagos hasonlóságán épült fel, és kezdetben sem ethnikai, sem településtörténeti, sem nyelvi indokolása nem volt. Már csak az utóbbi évtizedekben tett kísérletet Fr. Hirth azon áthidalhatatlan településtörténeti és chronologiai nehézségek kiküszöbölésére, melyek e két népkötelék terjeszkedése és történelmi szereplése között mind feltűnően érezhetőek voltak. *Weï-su* (élt Kr. u. 506—572) történeti adatai szerint sikerült megállapítania, hogy a hiung-nu előnyomulás nyugat felé, Kr. u. 355 táján, legtávolabbra az u. n. „Nagy Tó“-ig (*ta-ts'ö*) terjedt.³ Ez a „Nagy Tó“, mint a hiung-nu-k nyugati terjeszkedé-

¹ A leletnek ezen archaeologiai leírásáért igen tisztelt barátomnak Fettich Nándor dr. úrnak, a M. N. Múzeum Régészeti Osztálya örének tartozom köszönettel.

² J. Deguignes: *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tatares occidentaux*. Paris, 1756—8.

³ Fr. Hirth: *Über Wolga-Hunnen und Hiung-nu*. *Sitzungsberichte d. philos.-philol. u. d. hist. Classe d. k. b. Akademie der Wissenschaften zu München*. 1899. II. 248 stb. 255.

sének legtávolibb földrajzi határvonala, az Aral-tó volt.⁴ Az esemény maga pedig csupán csak 20 évvel előzte meg a „hun“ nép előretörését a Duna-medence felé (mely 375-ben indult meg).

Ezzel szemben mit mondanak róluk a nyugati kútfők?

A Grúzia Megtérése című grúz (georgiai) krónika⁵ a hunokat *hon-ni* nevükön (a grúz *-ni* többesszámképzővel), a közép-kaukázusi Zanav-ban, a Kura-folyó medencéjében, már a Kr. előtti IV-ik századbéli eseményekkel egyidejűleg említi. A krónika szavai szerint ezek a hunok az előázsiai Chaldaea-ból vándoroltak át a Kaukázusba.⁶

Tyrusi Marinus a *Xoῖνοι* népet a Kr. utáni I. században (Kr. u. 80—100) Európa keleti szélein (vagyis ezenkori földrajzi fogalmak szerint a Don folyótól nyugatra) ismerte.⁷

Ptolemaeusnál, a Kr. utáni II-ik században, Európai Sarmatia népei közt a Borysthenes tájékán említetnek meg (*μεταξὺ δὲ Βασσιτρωνῶν καὶ Πρωξολωνῶν Χοῖνοι*; Ptolem. c. V. p. 201).

Tiridates arméniai király, aki a sasanida I. Sapor uralkodása idejében (Kr. u. 241—272) élt, a Porta Caspiától (Derbendtől) északra lakó Basil-népet, győzelmes hadjáratban, észak felé egész a *hon*-ok (az örmény szövegben *Hon-ac*, a gen. pl. *-ac* ragjával) lakóföldjéig üldözte.⁸

Dionysius Periegetes a Kr. utáni III-ik század végén (vagy a IV-ik század elején) az *Oἰῖνοι* lakóterületét a Kaspi-tenger északnyugati partvidékére teszi.⁹

Folytatólag a Kr. utáni IV-ik században ugyancsak a hun törzsek, mielőtt előretörésük Nyugat felé megkezdődött volna (375 előtt), Ammianus Marcellinus szerint, a Maeotistól északra a Jeges-tengerig elhúzódó területeken éltek (Amm. Marc. c. XXXI. II. 1—2).

E történelmi adatok önmaguk beszélnek. Ethnikum, település

⁴ A. Hermann: Die ältesten chinesischen Karten von Zentral- und Westasien. *Ostasiatische Zeitschrift*. 1919/1920. VIII. 186.

⁵ Ezen krónika legrégebb fejezeteinek szerkesztése a Kr. u. VII. századba nyúlik vissza. A fennmaradt másolat a IX. vagy X. században készült.

⁶ Je. S. Takajsvili: *Istočniki gruzinskich ljetopisej*. *Sbornik materialov dlja opisanija mjestnostej i plemen Kavkaza*. Tiflis, 1900. XXVIII. 5.

⁷ W. Tomaschek: *Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden*. I. *Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wiss.* Wien, 1888. CXVI. 760.

⁸ Mosis Chorenensis *Historiae Armeniacae libri III*. *Armeniacè ediderunt, Latine verterunt. Notisque illustrarunt Gulielmus & Georgius, Gul. Whistoni Filii*. Londini MDCCXXXVI. 213.

⁹ Dionysius Periegetes *graece et latine . . . cum annotatione Godofredi Bernhardy*. Lipsiae MDCCCXXVIII. I. p. 42. (728—733 sor).

és chronologia szempontjából más társadalmi alakulás volt a kínai faltól északra lakó u. n. hiung-nu és más volt a Kelet-Európa régi népei közt emlegetett *Xoovoi*. Kétesértékű névhasonlóságon kívül semmiféle körülmény sem teszi indokolttá, hogy e két különböző népnév viselői között összefüggést lássunk.

E levegőben lógó ethnikai azonosításnál csak a nyelvutatók tévedése volt nagyobb, kik eddig a hunokat, néhány tetszés szerint kiragadott személynév erőszakolt magyarázata alapján *török nyelvű* törzseknek tartották.

Kelet-Európa ethnikai és nyelvi adottságaival kellett volna számolni itt is, azon földrajzi és chronologiai határokon belül, ahol s amikor a hun néptörzsek neve említésre kerül. Azt kell tehát kérdeznünk, hogy nyelvileg hova is tartoztak, — s amennyiben vándorlásról van szó, mely irányból jöttek Kelet-Európa számottevő nagy népelemei?

Az élő kaukázusi népek és nyelvek száalai, az asianologiai kutatások alapján, a koratörténeti államalapításokkal és bámulatos kulturakezdekésekkel kiemelkedő Elő-Ázsia felé nyúlnak vissza. A kaukázusi kartvel-nyelvcsoportha tartozó mingrel, szván és láz nyelvjárások szoros rokonságban vannak az egykor virágzó Chaldi-állam (Urartu) ékiratos nyelvével,¹⁰ mely állam a Kr. e. IX—VII. században az arméniai fensík egyik nagyjelentőségű hatalmi tényezője volt. A nyugatkaukázusi abház és cserkesz-dialektusokkal rokon päkhy (ubych) nyelv pedig legközelebből Közép-Kisázsia ékiratos chatti-nyelvéhez kapcsolódik, melyet a Kr. előtti II-ik évezredben egy kultúrateremtő nagyszámú nép beszélt.¹¹ És ugyancsak az élő kaukázusi népek nyelvei nyúlnak át a felső-mezopotámiai Mitanni-állam nyelvébe is,¹² mely ország a Kr. előtti XV—XIV. században szintén nagy szerepet játszott a Közel Kelet világhatalmi versengéseiben.

Kelet-Európa „nagy népei“ közül a *skythák* az Avesta régiségi fokán álló ó-iráni nyelvjárást beszéltek és II. Sargon (Kr. e. 722—705) majd Asarhaddon (Kr. e. 680—668) korában még az asszír-birodalom szomszédságában, az Urumia-tó vidékén éltek.¹³

¹⁰ J. Meščaninov (Leningrad): Die neuen Ergebnisse der chaldischen Forschungen. Archiv für Orientforschung. Berlin. 1930—1951. 211.

¹¹ Julius v. Mészáros: Die Päkhy-Sprache. Chicago, 1934. 25—33.

¹² Ferdinand Bork: Die Mitannisprache. Berlin, 1909. 78.

¹³ Dr. J. A. Knudtzon: Assyrische Gebete an den Sonnengott für Staat und Königliches Haus aus der Zeit Asarhaddons und Assurbanipals.

A skythákat ezen Araxes folyón-túli őshazájukból a *massageták* szorították ki Herodotos szerint (IV. 11). Később e massageták a Kaspi-tenger északi tájékán laktak, s nomádszállásaik keletfelé az Aral-tó vidékéig nyúltak (Herod. IV. 17—22. I. 201. 204). A Kr. utáni IV-ik században a massagetákat már *alanok*nak hívták (Amm. Marc. XXIII. 5, 16, XXXI. 2, 12). Ezek az alanok is tőszyökeres irániak voltak, s úgy somatologiailag mint nyelvileg a mai oszétokban élnek tovább.¹⁴ Kelet-Európa tán legszámottevőbb ethnikuma azonban a *sauromata* (sarmata) népelem volt, mely Herodotos korában már a Tanais és a Kaspi-tenger északi partjai közt elterülő rónaságot lakta (Herod. IV. 21). Ők is Elő-Ázsiából, Médiából települtek ide (*Σαυρομάται . . . ἐν Μηδίᾳ* Diodor. Sicul. II. 43, 6; Sarmatae Medorum suboles. Plinius Hist. Nat. VI. 19). Nyelvük, mely a pontusvidéki feliratok gazdag onomastikon-anyagában maradt reánk, hasonlóképen az iráni nyelvek egy régi ága volt és közelebbről a mai oszét nyelv ősfőmájának tekinthető, miért is a szakirodalomban ó-oszét néven ismeretes.¹⁵

Ezek voltak Kelet-Európa ethnikai és nyelvi alkotóelemei azon hosszú korszakon végig, míg a hunok neve a történetírás lapjain szerepelt. Említetnek pedig a hunok Albániában a Kaspi-tenger nyugati partjain, Colchisban, a Kaukázus nyugati tengerpartvidékén, a Kaukázustól északra Sarmatia Asiaticában és a Dontól nyugatra, Sarmatia Europaeában. Mindez a messzektérjedő földrajzi terület pedig ebben a korban kaukázusi és iráni néptörzseknek történelmi kútfőkkel igazolható lakóföldje volt. Ebben a körben kell tehát a hun ethnikum és hun nyelv kérdésére is az egyedül lehetséges megoldást keresnünk.¹⁶

Egy kaukázusi kartvel nyelvű népelemnek a nagy hun államalakulás keretein belül, a Duna-medencében való létezését, minden történelmi vonatkozásnál meggyőzőbben, a szeged-nagyszéksői aranycsésze felirata igazolja. Ez a görög írásos felirat ugyanis, melynek kora archaeologiai megállapítás szerint a Kr. utáni V-ik

Leipzig, 1893. 119. 120. 121. 327. 329; Eberhard Schrader (neu bearb. von Dr. H. Zimmern u. Dr. H. Winckler): Die Keilinschriften und das Alte Testament. Berlin, 1903. 101; Max Vasmer: Skythen. RV. XII. 241.

¹⁴ Robert Bleichsteiner: Das Volk der Alanen. Berichte des Forschungsinstitutes für Osten und Orient. Wien, 1918. II. 8.

¹⁵ Max Vasmer: Skythen. RV. XII. 241—245.

¹⁶ Kutatásaim összes eredményeit helyszüke miatt itt nem ismertethetem. A kérdés további részleteit a hunok eredetéről készülő nagyobb tanulmányomban fogom tárgyalni.

századra tehető, egy összefüggő kartvel-nyelvű szöveget tartalmaz. Terjedelmére nézve bármily rövid is ez a körirat, — hisz mindössze csak három szót, illetőleg szókomplexumot foglal magában, — a kaukázusi nyelvek polyszintetikus jellegzetességénél fogva mégis elegendő számú grammatikai és lexikális elemet mutat fel ahhoz, hogy e szöveget világosan elemezhessek, hiány nélkül értelmezzük, s megállapíthassuk, hogy e nyelv melyik nyelvcsaládba tartozik.

A körirat eredeti epigraphiai képe és hangtani átírása:

XIXXXAA XOB   KO OA   CL AB

x i u x x m u o b   k o o l   γ l a b . . .

Ezen felirat történelmi értékét és okiratszerű alkalmazhatóságát ama körülmény biztosítja, hogy maga ez a legelső hiteles hun nyelvemlék egy minden vonatkozásában ismert írástypus jegyei által őriztetett meg. A szöveg hibátlan leolvasása ennél fogva semmiféle akadályba nem ütközik.

Maguk ezek az apró pontozással felrakott írásjegyek, melyeket az ötvösmester a csésze talpának titulus-sal való ellátásánál használt, az u. n. nyugati-görög írás betűformáiból állnak.

A Fekete-tenger északi partvidékének görög gyarmatosai, a Herodotos korá előtti időktől kezdve a bosporusi birodalom Kr. u. I—IV. századain keresztül, majd a bizánci politikai és műveltségi hatás következtében a korai középkoron végig, úgy monumentális építményeik felirataiban, mint művészetük és magánéletük egyéb emlékein, tulajdonképeni anyaországuk görög írásjegyeit használták. A görög epigraphiának ez az egyeduralma a Pontus-vidéken végighúzódtott a skytha, szarmata és hun név alatt ismert népelemek egész élettartamán, s nem-görög törzsneveknek és személyneveknek igen nagy számban való megőrkítése által egyszérszind arról a benső államéleti és műveltségi kapcsolatról is beszél, mely ezeket a magasabb műveltségi fokon álló görög gyarmatosokat a tőlük északra és keletre élő autochthon népelemekkel oly szorosan összekötötte.

Maguknak a hunoknak saját írásuk nem volt. A betűvetésben való tudatlanságukról, — bár közelebbről nem tudjuk, mely törzsekkel kapcsolatban, — kútfői hagyomány is szól (Procopius, De bello gotthico IV. 556). Közelfekvő tehát, hogy adott esetben annak

a kultúrkörnek írásjegyeivel éltek, mely kultúrkörnek hatási rádiusába, egyéb vonatkozásban is, beletartoztak. Ezen műveltségi hatásnak azonban, épen a szeged-nagyszéksői felirat görög betűinek typologiai sajátosságánál fogva, minden valószínűség szerint, nem ad hoc alkalom szülte eseménynek, hanem inkább valami folyamatos, hosszabb korokon végighúzódó jelenségnek kellett lennie. A felirat írásjegyei ugyanis magának az aranycsészének archaeologiai korával nem minden vonatkozásban tekinthetők egyidejűeknek. A betűformák egyik része a teljesen *archaikus* színezetű nyugati-görög alfabéta csoportba osztható. Idesorakozik a *gamma* (a *γlab* szóban),¹⁷ ugyanitt a *lambda*, majd a teljesen *archaikus* és a felirat nyelvének jellegzetes fonetikája által indokolt *qoppa* betűformája (a *kool* szóban), mely utóbbi jellel a betűrovónak egy postpalatális explosívát kellett kifejeznie, s amely célra a közönséges kappá (K) nemcsak elégtelen, hanem egyenesen félreértésre okot szolgáltató írásjegy lett volna.

Az ugyanezen postpalatális explosív qoppával kezdődő szóban más betűformával jelzi a rovómester a lambdát is (ez esetben Δ-val), nem úgy mint az utána következő, palatális spiránszal kezdődő *γlab* szóban. Miből is, nyilván nem minden alap nélkül, arra következtethetünk, hogy ez az ioni, majd klasszikus típusú Δ, fonetikai qualitas tekintetében, valószínűleg ugyancsak valami más színezetű l- hangot volt hivatva kifejezni.

Ebben a régies jellegű írásjegykörnyezetben, mintegy chronologiai intőjel gyanánt, különválnak az u hangzó jelzésére szolgáló, s a pontusi görög feliratok közt (Chersonban, Tamanban) is már csak a keresztény korban alkalmazott írásjegy képe (a *χιυχχμουθ* szóban).

A feliratnak e régi és újabb betűtípusokból összetett volta joggal arra enged következtetést vonni, hogy az a népelem, mely ezeket az írásjeleket használta, hosszabb időn keresztül lakhatott a pontusi görög gyarmatok közelében, s írásjegyeinek alapelemeit nyilván még a görög betűírás *archaikus* korszakában kölcsönözhetette.

Az egyes betűformák tudatosnak látszó különválasztása pedig (mint amilyen a *qoppa* alkalmazása a közönséges kappával

¹⁷ A feliratban előforduló többi *archaikus* írásjel is azt javasolja, hogy a C betűt ne s-nek, hanem *archaikus* hangtani értékével γ-nek olvassuk. A pontusi szarmata majd kereszténykori feliratokban az s hang kifejezésére egyébként is a sigmaának Σ és □ alakja szolgált. A megfejtési lehetőség is a γ-vel való olvasásnak ad helyet.

szemben, az archaikus gamma fellépése egy nyilván más fokozatú *g* hang számára fentartott közönséges gammával szemben, és a kétféle lambda előfordulása) oly gazdagabb hangrendszerrel bíró pontusvidéki nyelvre mutat, melyben az egyes hangoknak külön-külön írásjegyekkel való feltűntetése, minden bizonnyal az illető szavak helyes fonetikai képének megrögzítése céljából, azok értelmének félremagyarázhatatlansága érdekében vált első sorban szükségessé.

A felirat részletes analizisénél látni fogjuk, hogy az a tipikusan polyszintetikus nyelv, mely itt elibénk tűnik, olyan nyelvcsalád körébe tartozik, ahol az egyes magán- és mássalhangzók kvalitásának, hangképzésbeli fokozatának pontos feltűntetése, mind az élő beszédben, mind az egyes komplexumok leírásában, a megértés szempontjából döntő jelentőségű. A tökéletlenül képzett, vagy tökéletlenül leírt magán- és mássalhangzók ugyanis magukat az egyes komplexumokat, melyekben szerepelnek, értelmetlenné tennék.

A nyelvelmélet részletezett grafikai sajátosságai ezekre a jellegzetes hangtani követelményekre vezethetők vissza.

A szöveg analitikus vizsgálata után, egyrészt a nyelvtani alkotóelemek felbontásával, másrészt a írásra alkalmas felület kitöltése közben csak grafikai szükségszerűségénél fogva különírt szórészek együvékapcsolásával e nyelvelmélet a következő képet nyújtja:

$$\chi-i-u-\sqrt{\chi\chi m}-uob \quad \sqrt{k-ool} \quad \gamma lab.$$

A kartvel nyelvcsoporthoz tartozó, különösen a grúz és szván nyelv segítségével, a szövegben előforduló nyelvtani és szókincsbeli elemeket a következőképp magyarázhatjuk.

A szövegnek u. n. első „szava” tulajdonképpen nem más, mint egy tipikus kaukázusi igés komplexum, mely egy igeigényből mint állítmányi-elemből, igeigényképző elemből, s az állítmányi-elem köré csoportosuló mondatrészek közül névmási-alanyi-elemből és névmási-kiegészítő- (tárgyi-) elemből áll. Az igeigényképző továbbá még igenévképzővel s ezen belül a jelen idő képzésére szolgáló magánhangzócserevel is bővül. Ezt a polyszintetikus nyelvek törvénye szerint összefoglalt komplexumot, akármelyik európai nyelv szelleme szerint is, csupán csak egy különálló mondat alakjában tudjuk kifejezni. Ezek az elemek egyenként így következnek:

χ - névmási-alanyi elem az egyes számú 2-ik személy kifejezésére ($\sim$ szván χ - das persönliche Subject der directen Conjugation des eigentlichen Verbuns, 2. Pers. Sing.: χ -iri ,du wirst sein' Erck. II. 361. 363; grúz h - Charakteristikum der zweiten Person Sing. und Pl., es hat sich nur in ein paar Verben erhalten: h -ar ,du bist', h -ar-t' ,ihr seid' Dirr Gr. 30. 69)

-i- igefajképző-elem intransitív jelentéssel ($\sim$ grúz -i- [verbalgattungbildendes Element] ist in den meisten Fällen reflexiv oder intransitiv: v -i-dser ,ich schreibe für mich'; v -i-ke'eb ,ich tue für mich' Dirr Gr. 29)

-u- névmási kiegészítő- (tárgyi-) elem az egyes-számú 3-ik személy kifejezésére. Az állítmánnyal kifejezett cselekvés erre irányúl. ($\sim$ grúz -u- Dativ-Pron. der dritten Person [bei der Konjugation]: me v -u-pasuheb ,ich antworte ihm' Dirr Gr. 29. 115).

$\sqrt{\chi\chi m}$ -*ubo ,nevezni, hívni' ($\sim$ grúz χm -oba, rufen' Erck. 193; χm -oba ,sonner, rendre un son'; v -u- χm ob ,appeler' [szószerint: „én-neki-mondom“] Čub.1 680). A tulajdonképeni igegyökér $\sqrt{\chi\chi m}$ nyelvemlékünkben a pontosan rekonstruálható -*ubo igenévképzőelemmel bővült, mely utóbbinak analogiája a grúz -oba igenévképző elem Dirr Gr. 26; mingrél -ap'a- $\sim$ Kluge Gr. 113; láz -opu, -ophu, -apu, -aphu: öčopu ,nehmen' Erck. 192, nemazi-oxonophu ,beten' Erck. 179, mešvelapu ,helfen' Erck. 186, dođšnaphu ,stehen' Erck. 198. A feliratban az -*ubo igenévképző elem ezen kartvel-nyelvi analogiák alapján szabályszerűen kikövetkeztethető. A szövegben előforduló - $\chi\chi muob$ nyelvtani alak ez esetben indicativus praesens-nek felel meg, mely az élő grúz nyelv szabályai szerint is egyes esetekben úgy képeztetik, hogy az igenévképző szóvégi magánhangzója az előtteálló mássalhangzó elé kerül: pl. $\gamma alva$,épuiser, fatiguer, harasser' Čub.1 525. > v - $\gamma alav$ ind. praes. egyes szám 1-ső személy (-va igenévi képzőelem mellett); $s\chi ma$,verser, verser dehors; remplir' Čub.1 473. > v - $s\chi am$ ind. praes. egyes szám 1-ső személy (-ma igenévi képzőelem mellett) Dirr Gr. 71. A jelenkori grúz nyelvben az -oba igenévi képzőelemmel ellátott igék az ind. praes.-t ugyancsak ezen képzőelem szóvégi -a magánhangzójának elhagyásával képzik (ez esetben anélkül, hogy ez a magánhangzó az előtte álló mássalhangzó elé helyezettnek), pl.: $galoba$,singen' > v - $galob$,ich singe' Dirr Gr. 71. A nyelvemlék fenti sajátossága, mely a következő szónál azonos törvényszerűséggel

megismétlődik, jól felismerhető és világosan értelmezhető régiességre vall.

Az egész χ -i-u- $\sqrt{\chi\chi m}$ -uob igés komplexumot most már, az elmondottak szerint, következőkép fordíthatjuk le: „Te-magadban-őt-nevezed“. (A kaukázusi nyelvszellem szerint helyesebben: „Te-magadban-n e k i-mondod“).

A felirat második szava $\overset{\wedge}{kool}$ ugyancsak ige, de ez esetben minden egyéb mondatrész nélkül. Az igenévképzővel ellátott ige-gyökérnek rekonstruálható alakja $\sqrt{\hat{k}}\text{-*olo}$, mely morphologiailag teljesen azonos a grúz $\overset{\wedge}{kola}$ „suivre“ Čub.₁ 535. igével. Az igenévképző — mely a kartvel-nyelvek igéinél, a nyelvszokás szerint, csoportonként változik — ez esetben ugyanennél a $\sqrt{\hat{k}}$ ige-tőnél a grúz nyelvben is $-ola$ Dirr Gr. 26. Az ennek megfelelő igenévképző-elem a mingrél nyelvben $-uala$, $-ala$ Kluge Gr. 113 ($-ula$: $giluula$ „gehen“ Erck. 185; $rula$ „laufen“ Erck. 189; a lázban $-alu$ ($akzalu$ „laufen“ Erck. 189; $mesvalu$ „ziehen“ Erck. 204). A nyelvemlék szóvégi zártabb $-o$ hanggal megőrzött $-*olo$ igenévképzője itt is nyilvánvaló régiességet őriz. A $\overset{\wedge}{kool}$ igealak, képzésére való tekintettel, ugyancsak indicativus praesens, épúgy mint az előtte álló igés komplexum, a fentebb részletezett nyelvtani szabály szerint. Az indicativus praesens egyes számú 3-ik személyében a szván nyelvben sem praefixum, sem suffixum alakjában semminémű névmási-alanyi-elem nincsen (szván χv -iri „ich werde sein“, χ -iri „du wirst sein“, iri „er wird sein“ Erck. II. 361). A praefixumos névmási-alanyi-elem az egyes-számú 3-ik személynél hasonlóképpen a grúzban is (Dirr Gr. 69), valamint a mingrélben is (Kluge Gr. 116) hiányzik (csupán csak suffixum van). Következésképpen maga a nyelvemlékbeli $\overset{\wedge}{kool}$ igealak sem állhat másutt, mint a jelenidő egyes-számú 3-ik személyében.

Jelentése: „(amint) következik“.

Az aranycsésze feliratának harmadik, utolsó szava, a szöveg eddigi értelme szerint is nem más, mint a csésze tulajdonosának neve: γlab . Ez a szó is tiszta kartvel-nyelvi lexikális elem. A grúzban γlav -i, γlab -u $\overset{\wedge}{ta}$ „silure, glanis (poiss.)“ Čub.₁ 528. A mai grúz-nyelvi γlav -i szóvégi $-i$ eleme determinatív jelleggel bír, mely dialektusonként (pl. az ingiloi-ban) teljesen el is maradhat. Erck.

II. 293. Vö. Dirr. Gr. 10. A *γlab-uta* szóváltozat *-uta* végzete pedig nyilvánvalóan (determinatív?) képzőelemnek látszik.¹⁸ Az alapszónak explosív *b*-vel végződő eredetibb *γlab* hangalakját szemlátomást ez utóbbi változat őrzi. Indokolt tehát, hogy a nyelvemlék görög *B* írásjelét ezen szóban is *b* hangjelzéssel írjuk át (és esetleg nem *v*-vel).

A személynév szójelentése ezek szerint: „Harcsa.”

Az egész felirat összefüggő fordítása most már:

„Te-magadban-őt-nevezed, (amint) következik: *γlab*-nak („Harcsá“-nak).“

Ezek szerint a szeged-nagyszéksői aranycsésze felirata tartalmára nézve nem más, mint hasonló használati tárgyaknál szokásos u. n. titulus, mely egykori előkelő tulajdonosának nevét tartalmazza. Nyelvére nézve: *ó-kartvel nyelvemlék*. Ez az itt megörökített nyelv az ismert élő *kartvel* nyelvjárásokkal morfológiailag és lexikálisan mindenben megegyezik, csupán csak fonetikai megjelenésében mutat fel bizonyos, a lelet chronológiájával teljesen indokolt, archaikus jellegzetességet. Ez a fonetikai archaizmus az *-*ubo*, *-*olo* igenévi képzőelemek magánhangzóinak (főként mindkét esetben szóvégi magánhangzóinak), a jelenkori *-oba* és *-ola* alakokkal szemben való zártabb hangfokozatában nyilatkozik meg.

Ami pedig é hun-korszakbeli nyelvemléknek a *kartvel*-nyelvcsoport keretein belül való helyzetét illeti, azt legközelebről az élő grúz és szván nyelvek közt állapíthatjuk meg.

Ennyit mond nekünk a szeged-nagyszéksői hun származású arany ivócsésze felirata. Nyilvánvaló ezekből is, hogy a hunokra vonatkozó egész feltevéshalmazat gyökeres revízióra szorúl.

Mészáros Gyula.

Rövidítések: Čub.₁ = David Tchoubinof: Dictionnaire géorgien-russe-français. Sanktpeterburg, 1840; Dirr Gr. = A. Dirr: Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache. Wien u. Leipzig; Erck. = R. von Erckert: Die Sprachen des Kaukasischen Stammes. Wien, 1895; Kluge Gr. = Th. Kluge: Beiträge zur Mingrelischen Grammatik. Memnon, VII. (1913); RV = Max Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte. Berlin, XII. (1928).

(*Deutscher Auszug*). Das erste hunnische Sprachdenkmal. 1934 ist in Nagyszéksős innerhalb der Gemarkung von Szeged nebst einigen Goldgegen-

¹⁸ A *b*, *v* hangváltozásra nézve vö. grúz *beladi*, ingiloi *velad* „Führer, Anführer“ Erck. II. 292.

ständen eine Brandspuren aufweisende goldene Trinkschale hunnischer Provenienz gefunden worden. Die mit archaischen griechischen Lettern geschriebene, guterhaltene Inschrift der Trinkschale enthält in altkartwelischer Sprachform folgenden Text: „Du - für dich - ihm - rufst folgt *Glab*“ („Wels“), d. h. „Du nennst ihn, wie folgt, *Glab*“. Demnach gehörte ein Teil der Hunnen des europäischen Hunnenreiches zu dem kartwelischen Zweig der kaukasischen Völkergruppe und diese Hunnen sind offenbar mit jenen Hunnen identisch, die seit dem ersten Jh. nach Chr. unter diesem Namen in occidentalischen Quellen öfter erwähnt werden. Die Gleichsetzung der Hunnen des europäischen Hunnenreiches Attilas mit den asiatischen *hiungnu* beruhte einzig und allein auf der Homonymie, sie widerspricht jedoch auch chronologischen Tatsachen.

Gabonaraktározás Monor környékén.

A monori *téglaházi pincék* dülőjében lévő *agyagás* falának csákányozása közben minden évben kerül elő egy-két köcsögalakú fekete humusztömb a sárga löszpartból, melyeket a nép betömött, régi búzásvermeknek tart. — E vermek használatára és általában a régi gabonaraktározásra vonatkozólag *Monor, Vasad, Gomba, Uri, Bénye* legöregebb embereitől sikerült összeszednem a következőket:

Alakjukat tekintve kétféle vermet különböztettek meg: *gömbölyüvermet* és *sírvermet*.

A sírverem a falut körülvevő homokos talajú *szűrűskertekben* volt a *szűrű* mellett. Hasonló a sírgödörhöz: Használat előtt zsúpszalmával kibélelték, esetleg *rongyppokrócot* is terítették a szalmára, ha nem akarták kiszedés után a gabonát sokat szeleltetni. A verembe öntött gabonára ismét szalmát terítették jó vastagon és rája nem földet, hanem hatalmas szalma, szénakazlat raktak, ami azután eltartott tavaszik — a búza fölszedéséig, (Búzának nevezik itt a rozsot és kétszerest is.)

Gömbölyüvermet agyagos földbe, hol nem fenyegetett a beomlás veszélye, a szűrűn, szűrű mellett, vagy a kerten kívül nem messze a *kutyafa* (licéum) *keritéstől* ástak.

Bényén (tót falu), hol szűrűskertje csak egy-két módosabb gazdának és az uraságnak volt, a vermeket szórványosan az udvarokban és ház előtt, a gyalogjáró mellett, nagyobb részét azonban a birgejáráson találjuk. — A szomszédos Gomba szűrűskertekkel övezett régi magyartelepülés, s hogy itt mégsem a kertekben, hanem mindig a házak előtt vermelték a gabonát, annak egyszerűbb magyarázata az, hogy a környéken Gomba népe tisztelte legkevésbé a magántulajdont.